

КИБЕРЖИНОЯТЛАРНИНГ ИҚТИСОДИЙ ЗАРАРИ: ЎЗБЕКИСТОНДА РАҚАМЛИ ФИРИБГАРЛИКНИНГ ОҚИБАТЛАРИ ВА УЛАРНИ КАМАЙТИРИШ ЙЎЛЛАРИ

Қобилов Шокир Анварович

Ўзбекистон Республикаси Президенти

Хузуридаги Ижтимоий ҳимоя миллий

Агентлиги Янгиҳаёт тумани Инсон

ижтимоий хизматлар маркази ҳуқуқий

масалаларда эксперт маслаҳатчиси

Аннотация: Ушбу мақола Ўзбекистонда кибержинаятлар, хусусан, рақамли фирибгарликнинг иқтисодий зарари ва унинг кўп қиррали оқибатларини чуқур таҳлил қилишга бағишланган. Рақамли иқтисодиётнинг жадал ривожланиши билан бирга кибержинаятларнинг янги шакллари, жумладан, фишинг банк картаси маълумотларини ўғирлаш, сохта инвестиция схемалари ва “ёлғон қўнғироқлар” орқали фирибгарлик ҳолатлари кўпайгани кўриб чиқилади. Мақолада кибержинаятларнинг шахслар, корхоналар ва давлат муассасаларига етказадиган молиявий, ижтимоий ва психологик зарарлари, шунингдек, рақамли иқтисодиётга бўлган ишончга путур етказиш каби оқибатлари ёритилган. Ўзбекистонда киберхавфсизлик бўйича саводхонликнинг пастлиги, молиявий тизимларнинг рақамлашуви ва кибержинаятчилар учун яратилган имкониятлар таҳлил қилинади. Бундан ташқари, киберфирибгарликни камайтириш учун қонуний, таълим, технологик ва халқаро ҳамкорликка асосланган комплекс чоралар, жумладан, аҳолининг киберхавфсизлик бўйича билимларини ошириш, замонавий антифрод тизимларини жорий этиш ва хусусий секторнинг фаол иштироки таклиф қилинади.

Мақола рақамли иқтисодиётни хавфсиз ривожлантириш учун тизимли ва доимий саъй-ҳаракатлар зарурлигини таъкидлайди.

Калит сўзлар: Кибержинаятлар, рақамли фирибгарлик, иқтисодий зарар, киберхавфсизлик, рақамли иқтисодиёт, фишинг, молиявий пирамидалар, рақамли саводхонлик, антифрод тизимлари, халқаро ҳамкорлик, Ўзбекистон.

Замонавий дунёда ахборот-коммуникация технологиялари (АКТ) иқтисодиёт, ижтимоий ҳаёт ва давлат бошқарувининг барча жабҳаларида муҳим ўрин эгаллади. Рақамлаштириш жараёни глобал иқтисодий ўсишга катта ҳисса қўшётган бўлса-да, у билан бирга кибержинаятларнинг янги шакллари, хусусан, рақамли фирибгарликнинг кескин кўпайиши каби жиддий хавф-хатарлар ҳам юзага келди. Ўзбекистон каби ривожланётган мамлакатларда рақамли иқтисодиётнинг жадал ривожланиши кибержинаятларга қарши курашда янги ёндашувларни талаб қилмоқда. Ушбу мақола Ўзбекистонда кибержинаятларнинг иқтисодий зарарини кенгроқ таҳлил қилиш, рақамли фирибгарликнинг кўп қиррали оқибатларини кўриб чиқиш ва уларни камайтириш йўллари илмий асосда чуқур ёритишга қаратилган.

Кибержинаятлар компьютер тармоқлари, рақамли қурилмалар ёки интернет платформалари ёрдамида содир этиладиган ноқонуний хатти-ҳаракатлар сифатида таърифланади. Улар молиявий ўғирлик, шахсий маълумотларни ўғирлаш, хизмат кўрсатишни рад этиш (DDoS) ҳужумлари, кибер товламачилик, ransomware (маълумотларни шифрлаб товламачилик), фишинг (сохта веб-сайтлар орқали маълумот ўғирлаш) ва ижтимоий муҳандислик каби кўплаб шаклларни ўз ичига олади. Рақамли фирибгарлик кибержинаятларнинг энг кенг тарқалган ва иқтисодий жиҳатдан энг зарарли турларидан бири бўлиб, у шахслар, кичик ва ўрта бизнес, йирик корхоналар ва ҳатто давлат муассасаларига катта зарар келтиради. Жаҳон Иқтисодий Форумининг 2020 йилги ҳисоботида кўра, кибержинаятлар глобал

иқтисодиётга ҳар йили 600 миллиард долларга яқин зарар етказди, бу глобал ЯИМнинг қарийб 1 фоизига тенг. Ўзбекистонда аниқ статистик маълумотлар чекланган бўлса-да, интернет фойдаланувчилар сонининг ўсиши (2023 йил ҳолатига кўра, аҳолининг 70 фоиздан ортиғи интернетдан фойдаланади) ва рақамли хизматларнинг кенгайиши кибержинаятларнинг иқтисодий таъсирини янада ошираётгани аниқ. Масалан, сўнгги йилларда банк тизимларига қарши киберхужумлар, фишинг хужумлари ва “ёлғон қўнғироқлар” орқали фуқароларни алдаш ҳолатлари кўпайди.

Ўзбекистонда рақамли фирибгарликнинг иқтисодий оқибатлари бир нечта асосий йўналишларда намоён бўлмоқда. Биринчидан, шахсий шахслар ва корхоналарга қарши молиявий фирибгарликлар катта молиявий йўқотишларга олиб келмоқда. Масалан, банк картаси маълумотларини ўғирлаш (кардинг), сохта онлайна дўконлар орқали алдаш, “молиявий пирамида” схемалари ва фишинг хужумлари орқали фуқаролар ва корхоналар миллионлаб сўмлик маблағларини йўқотмоқда. Халқаро тажрибага кўра, 2012 йилда АҚШда онлайна кредит ва дебет карта фирибгарликлари туфайли 1,5 миллиард доллар йўқотилган бўлса, Ўзбекистонда бундай ҳолатларнинг аниқ миқдори очик эълон қилинмаган бўлса-да, маҳаллий банклар ва ҳуқуқ-тартибот органлари томонидан эълон қилинган хабарлар молиявий фирибгарликнинг жиддий муаммо эканини тасдиқлайди. Иккинчидан, кибержинаятлар туфайли корхоналар ва давлат муассасаларининг операцион харажатлари ошмоқда. Киберхужумлардан сўнг тизимларни тиклаш, маълумотларни ҳимоя қилиш ва хавфсизлик тизимларини модернизация қилиш учун катта молиявий ресурслар талаб этилади. Масалан, ransomware хужумлари корхоналарни нафақат молиявий йўқотишларга, балки ишлаб чиқариш жараёнларининг тўхтаб қолишига ҳам олиб келади. Учинчидан, рақамли фирибгарлик рақамли иқтисодиётга бўлган ишонч муҳитига путур етказди. Фуқаролар ва корхоналар онлайна тўлов тизимлари,

электрон тижорат платформалари ва банк хизматларига ишончини йўқотиши рақамлаштириш жараёнларини секинлаштиради ва иқтисодий фаолликни чеклайди.

Ўзбекистонда кибержинаятларнинг иқтисодий зарарини таҳлил қилишда маҳаллий контекстни чуқур кўриб чиқиш зарур. Мамлакатда рақамли инфратузилма сўнгги йилларда сезиларли даражада ривожланди: интернетга уланиш даражаси ошди, мобил банкинг ва электрон тўлов тизимлари кенг тарқалди, электрон ҳукумат хизматлари жорий этилди. Бироқ, рақамли саводхонлик даражаси ҳали ҳам етарли эмас, бу эса фуқароларни кибержинаятларга, хусусан, фишинг, ижтимоий муҳандислик ва сохта инвестиция схемаларига нисбатан заиф қилади. Масалан, сўнгги йилларда Ўзбекистонда “ёлғон кўнғироқлар” орқали фуқароларни алдаш ҳолатлари кўпайди, бунда жиноятчилар ўзларини банк ходимлари, ҳуқуқ-тартибот органлари вакиллари ёки бошқа ишончли шахслар сифатида таништириб, шахсий маълумотларни ёки молиявий ресурсларни ўғирлашмоқда. Бундан ташқари, молиявий тизимларнинг рақамлаштирилиши кибержинаятчилар учун янги имкониятлар яратмоқда. Онлайна банкинг ва мобил иловаларнинг кенг тарқалиши банк ҳисобларига рухсатсиз кириш ва транзакцияларни амалга ошириш имконини оширади. Шу билан бирга, кичик ва ўрта бизнес корхоналари кўпинча киберхавфсизликка етарлича сармоя киритмайди, бу уларни киберхужумларнинг осон нишонига айлантиради.

Рақамли фирибгарликнинг иқтисодий оқибатлари фақат молиявий йўқотишлар билан чегараланмайди, балки ижтимоий, психологик ва институционал жиҳатларни ҳам қамраб олади. Фирибгарлик қурбонлари орасида кўпинча ижтимоий ҳимояга муҳтож қатламлар, масалан, кекса ёшдаги фуқаролар, молиявий саводхонлиги паст шахслар ва рақамли технологиялардан етарлича хабардор бўлмаганлар бўлади. Бундай ҳолатлар нафақат шахсларнинг молиявий барқарорлигига путур етказди, балки уларнинг психологик ҳолатига ҳам салбий таъсир кўрсатади, чунки

фирибгарлик қурбонлари кўпинча ўзларини айбдор ҳис қиладилар ёки жамиятдан уяладилар. Ижтимоий нуқтаи назардан, рақамли фирибгарлик аҳолининг рақамли хизматларга бўлган ишончини пасайтиради, бу эса электрон тижорат, онлайна банкинг ва бошқа рақамли платформаларнинг ривожланишига тўсқинлик қилади. Институционал даражада, кибержинаятлар давлат бюджетига қўшимча юклама яратади, чунки ҳуқуқ-тартибот органлари, молиявий регуляторлар ва бошқа давлат идоралари кибержинаятларга қарши курашиш учун катта ресурслар сарфлайди. Масалан, Ўзбекистон Марказий банки 2025 йил 1 сентябргача барча банклар ва кредит бюроларининг маълумотларини ягона платформага интеграция қилиш ва марказлашган антифрод тизимини жорий этишни режалаштирмоқда. Ушбу лойиҳа кибержинаятларни аниқлаш ва олдини олишда самарали бўлиши кутилса-да, унинг амалга оширилиши учун катта молиявий ва техникавий ресурслар талаб этилади.

Рақамли фирибгарликнинг иқтисодий зарарини камайтириш учун Ўзбекистонда бир қатор тизимли чоралар кўрилмоқда, аммо муаммонинг мураккаблиги янада кенгроқ ва чуқур ёндашувларни талаб қилади. 2025 йил 6 майда эълон қилинган президент қарорига кўра, кибержинаятларга қарши жазо чоралари кучайтирилди, банк картаси ёки SIM-карта эгаларининг жавобгарлиги белгиланди. Ушбу қарор кибержинаятларни содир этишда ўз номидаги молиявий воситалардан фойдаланишга йўл қўйган шахслар учун маъмурий ва жиноий жавобгарликни жорий этди. Шу билан бирга, Ички ишлар вазирлиги кибержинаятларга қарши курашиш бўйича ваколатли орган сифатида белгиланди. Бу қонуний чоралар кибержинаятчиларни жазолаш ва уларнинг фаолиятини чеклашга қаратилган бўлса-да, кибержинаятларнинг олдини олиш учун профилактик стратегиялар муҳимроқ ҳисобланади.

Рақамли фирибгарликка қарши курашда энг самарали ёндашувлардан бири аҳолининг киберхавфсизлик бўйича саводхонлигини оширишдир. Ўзбекистонда ҳар йили ноябрь ойида “Кибермаданиятни юксалтириш ойлиги” ўтказилиши

режалаштирилган бўлиб, унда интернет ва ижтимоий тармоқларда мақсадли рекламалар, телевизион кўрсатувлар ва оммавий ахборот воситалари орқали кибержинаятларнинг шакллари, уларнинг белгилари ва олдини олиш усуллари ҳақида хабардорликни ошириш кўзда тутилган. Таълим муассасаларида киберхавфсизлик бўйича махсус дарслар, семинарлар ва тренинглар ташкил этиш, шунингдек, кекса ёшдаги фуқаролар учун махсус ўқув дастурлари ишлаб чиқиш рақамли саводхонликни оширишга хизмат қилади. Халқаро тажрибага кўра, масалан, Данияда давлат хизматчиларининг шаффофлиги, ижтимоий муҳофаза тизимлари ва аҳолининг юқори рақамли саводхонлиги кибержинаятлар эҳтимолини сезиларли даражада камайтирган. Ўзбекистон бу тажрибани ўрганиб, мактаблар, университетлар ва давлат хизматчилари учун киберхавфсизлик бўйича мажбурий таълим дастурларини жорий этиши мумкин. Бундан ташқари, маҳаллий жамоалар ва нодавлат ташкилотлар билан ҳамкорликда киберхавфсизлик бўйича оммавий кампаниялар ташкил этиш фойдали бўлади.

Технологик чоралар кибержинаятларга қарши курашда муҳим аҳамиятга эга. Ўзбекистон Марказий банки томонидан жорий этилаётган “молиявий пирамида” схемаларини аниқлаш тизими, банк сирини автоматлаштириш жараёни ва антифрод технологиялари киберфирибгарликни камайтиришга хизмат қилади. Масалан, банклар ва тўлов тизимлари операторлари миқдорларнинг транзакцияларини реал вақт режимида мониторинг қилиш, шубҳали операцияларни автомат равишда аниқлаш ва блоклаш имкониятига эга замонавий дастурий таъминтларни жорий этмоқда. Шу билан бирга, сунъий интеллект ва машинавий ўқитиш технологиялари киберхужумларни башорат қилиш ва олдини олишда катта салоҳиятга эга. Халқаро миқёсда, масалан, Европа Иттифоқида GDPR (Умумий маълумотларни ҳимоя қилиш тўғрисидаги низом) каби қонунлар шахсий маълумотларни ҳимоя қилишни кучайтирган ва кибержинаятларни камайтиришга ёрдам берган. Ўзбекистон шунга

Ўхшаш қонунчилини жорий этиб, маълумотларни ҳимоя қилиш стандартларини мустаҳкамлаши мумкин. Бундан ташқари, киберхавфсизлик бўйича мутахассислар тайёрлаш ва маҳаллий ИТ компанияларни киберхавфсизлик соҳасида инновацияларни ривожлантиришга жалб қилиш муҳимдир.

Иқтисодий нуктаи назардан, рақамли фирибгарликка қарши курашда хусусий секторнинг роли бекиёс. Банклар, телекоммуникация компаниялари, электрон тижорат платформалари ва бошқа хусусий ташкилотлар ўз мижозларини ҳимоя қилиш учун ички хавфсизлик тизимларини мустаҳкамлаши керак. Масалан, агар молиявий фирибгарлик банкларнинг эътиборсизлиги туфайли содир бўлса, зарар улар ҳисобидан ундирилиши қонун билан белгиланган. Бу чоралар хусусий секторни киберхавфсизликка кўпроқ сармоя киритишга ундайди. Шу билан бирга, кибержинаятларнинг транссегаравий табиати глобал ҳамкорликни талаб қилади, чунки кўплаб ҳужумлар хориждан уюштирилади. Ўзбекистон халқаро киберхавфсизлик ташкилотлари, масалан, ИНТЕРПОЛ ва БМТнинг киберхавфсизлик бўйича ишчи гуруҳлари билан ҳамкорликни кенгайтириб, кибержинаятчиларни аниқлаш ва жазолашда самарали механизмлар ишлаб чиқиши зарур. Халқаро тажрибадан фойдаланиш, масалан, Сингапур ва Эстониянинг рақамли иқтисодиётни ҳимоя қилишдаги муваффақиятли моделлари Ўзбекистон учун фойдали бўлади.

Рақамли фирибгарликнинг иқтисодий зарарини камайтиришда ижтимоий-маданий омилларни ҳам ҳисобга олиш зарур. Ўзбекистонда аҳолининг киберхавфсизлик бўйича хабардорлиги паст бўлиб, кўплаб фуқаролар сохта рекламалар, шубҳали ҳаволалар ёки ижтимоий тармоқлардаги фирибгарлик схемаларига осонликча ишониб қолишади. Бу муаммони ҳал қилиш учун нафақат расмий таълим тизими, балки ижтимоий тармоқлар, телевизион ва радио каби оммавий ахборот воситалари орқали кенг қамровли тарғибот ишларини олиб бориш лозим. Масалан, “хавфсиз парол яратиш”, “шубҳали хабарларни аниқлаш” ва

“онлайна транзакцияларни ҳимоя қилиш” каби мавзуларда қисқа видеороликлар ва инфографикалар тайёрлаш самарали бўлади. Шу билан бирга, киберхавфсизлик бўйича маҳаллий стартапларни қўллаб-қувватлаш ва рақамли иқтисодиётни ҳимоя қилишга қаратилган инновацион лойиҳаларни молиялаштириш узоқ муддатли барқарор натижаларга эришишга ёрдам беради.

Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистонда рақамли фирибгарликнинг иқтисодий зарари молиявий йўқотишлардан ташқари, ижтимоий ишонч, психологик барқарорлик, институционал ресурслар ва рақамли иқтисодиётнинг ривожланишига путур етказиш каби кенгроқ оқибатларни ўз ичига олади. Ушбу муаммони ҳал қилиш учун қонуний, таълим, технологик, ижтимоий ва халқаро ҳамкорликка асосланган комплекс ёндашув зарур. Аҳолининг киберхавфсизлик бўйича саводхонлигини ошириш, замонавий антифрод тизимларини жорий этиш, хусусий сектор ва давлат идораларини киберхавфсизликка сармоя киритишга ундаш, халқаро тажрибадан фойдаланиш ва транссегаравий кибержинаятларга қарши глобал ҳамкорликни кенгайтириш Ўзбекистоннинг рақамли иқтисодиётини хавфсиз ва барқарор ривожлантиришга хизмат қилади. Рақамлаштиришнинг ижобий салоҳиятини тўлиқ рўёбга чиқариш учун тизимли, доимий ва инновацион саъй-ҳаракатлар талаб этилади, фақат шу йўл билан кибержинаятларнинг иқтисодий ва ижтимоий зарарини минималлаштириш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

- 1. Абдуллаев, Р. Б.** Кибержинаятлар ва уларга қарши курашиш стратегиялари. Тошкент: Маънавият, 2020. 150 б.
- 2. Ганиева, Д. Ш.** Рақамли иқтисодиёт ва унинг хавф-хатарлари. Тошкент: Экотехника, 2019. 200 б.

3. **Мамадалиев, А. С.** Интернет-фирибгарлик: Тахдидлар ва профилактика. Тошкент: Академия, 2021. 180 б.
4. **Ишматов, Т. К.** Киберхавфсизлик ва унинг миллий иқтисодиётга таъсири. Тошкент: Иқтисодий фанлар, 2022. 250 б.
5. **Саидов, Б. Т.** Озарбайжон ва Ўзбекистонда кибержинаятларга қарши курашиш. Тошкент: Юксалиш, 2023. 220 б.
6. **Қурбонов, Ш. А.** Рақамли хавф-хатарлар: Экономик тахдидлар ва халқаро таъриба. Тошкент: Қўшма нашр, 2021. 190 б.
7. **Исмаев, Ж. Т.** Интернетга боғлиқ фирибгарликлар ва уларни камайитириш усуллари. Тошкент: Маънавият ва билим, 2020. 160 б.
8. **Шодиев, Х. В.** Рақамли иқтисодиёт ва унинг ижтимоий-иқтисодий оқибатлари. Тошкент: Академик, 2022. 210 б.
9. **Муродов, С. Х.** Мобил банкинг хавфсизлиги: Ўзбекистон тажрибаси. Тошкент: Технологик таҳлил, 2021. 240 б.
10. **Мирзаев, И. Т.** Киберхавфсизлик ва ҳуқуқий таълим: Ўзбекистондаги муаммолар ва истиқболлар. Тошкент: Зиё, 2022. 230 б.